

УДК 346.22.332.021

Т. І. ШВИДКА

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри господарського
права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
Харків
tazik0009@mail.ru

КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД У ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Розглянуто питання підвищення конкурентоздатності національної економіки шляхом створення та підтримки розвитку кластерної моделі виробництва. У статті визначено, що ключовим об'єктом державної економічної політики у сфері забезпечення конкурентоздатності мають стати саме національні промислові кластери. Необхідність створення та відновлення в рамках кластера науково-дослідних та дослідно-конструкторських бюро є очевидною.

Ключові слова: конкурентоздатність, правова політика держави, кластери, науково-дослідні та дослідно-конструкторські бюро.

Постановка проблеми. Державна політика підвищення рівня конкурентоздатності національного товаровиробника потребує кластерного підходу до об'єктів державної підтримки, запровадження спеціальних режимів господарської діяльності. Розвиток кластерів стимулює підвищення продуктивності, формування нових компаній, створення робочих місць, сприяє зростанню інноваційного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень. Проблема конкурентоздатності досить інтенсивно досліджується вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед вітчизняних вчених необхідно відмітити праці Л. Антонюк, Я. Базилюка, Ю. Бажала, Я. Белінської, Я. Жаліло, І. Крючкової та інших. Але ця стаття присвячена ще й питанню кластеризації економіки, яким, у свою чергу, займалися такі вчені, як

З. Варналія, С. Соколенко, Р. Сорока, В. Чужиков, М. Войнаренко та ін. У зв'язку із подальшим розвитком і поглибленням світогосподарських відносин тема зростання конкурентоздатності потребує подальшого вивчення як з точки зору економіки, так і з точки зору господарського права.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз проблеми господарсько-правового забезпечення зростання конкурентоздатності національної економіки з точки зору кластерного підходу.

Виклад основного матеріалу. Підвищення конкурентоспроможності економіки та перехід на інноваційний шлях розвитку є головним завданням державної економічної політики. Ключовим об'єктом державної економічної політики у сфері забезпечення конкурентоздатності мають стати саме національні промислові кластери суб'єктів господарювання, як такі, що вже сформовані, так і такі, що мають економічну перспективу свого формування.

Потрібна активна позиція держави: її економічна політика має бути зорієнтована на всебічний розвиток цієї сфери економіки. На думку окремих дослідників, для активізації інноваційної діяльності в підприємстві виникає необхідність створення підприємницьких структур, які характеризуються високою гнучкістю організаційних форм, орієнтуються на встановлення відносин взаємодії зі всіма учасниками інноваційного ланцюжка, якими є кластери. Кластери повинні стати базовим елементом формування регіональної інституційної системи державної підтримки інноваційної діяльності в підприємстві. Кластери орієнтовані на інноваційну діяльність у підприємстві на певних територіях (регіонах) і сформовані на базі регіонального інноваційно-інвестиційного ринку.

Розвиток кластерних ініціатив в Україні виявив необхідність першочергового здійснення таких кроків: терміново розробити, затвердити та забезпечити реалізацію національної стратегії і програми підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі формування й розвитку інноваційних кластерних структур; забезпечити законодавчу роботу в Україні з формування сприятливого для розвитку підприємства ділового середовища з особливим акцентом на співпрацю влади, бізнесу, науки, освіти і громадських організацій в інноваційних мережевих структурах; забезпечити впровадження в Україні інноваційних освітніх програм для університетів, інститутів та загальноосвітніх шкіл, а також для бізнес-інкубаторів для підготовки та перепідготовки фахівців, що беруть чи мають брати участь у розвитку та функціонуванні інноваційних мережевих структур; провести фундаментальні дослідження в напрямі визначення пріоритетів формування в Україні національних і регіональних інноваційних виробничих кластерів.

Так, відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» до стратегічних пріоритетів (ст. 4) віднесено: 1) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії; 2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- та суднобудування, озброєння та військової техніки; 3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення та з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; 4) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; 5) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики; 6) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; 7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки [1].

Однак варто зауважити, що ще до набуття чинності Закону «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» урядом було прийнято ряд нормативних актів із зазначеної проблематики. Так, постановою КМУ від 2 лютого 2011 р. № 389 була затверджена Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні. Метою Програми визначено перехід на інноваційну модель розвитку економіки, модернізацію виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, запобігання впливу міжнародної фінансової кризи на розвиток економіки [2].

Як уже зазначалося, новою для України перспективною формою взаємодії влади, бізнесу, науки і громадськості може стати їх спільна діяльність у складі територіально-галузевих кластерів — добровільних об'єднань взаємодоповнюючих ресурсів. Кластери — це довіра, взаємодопомога та взаємодія у спільному виробництві інноваційних товарів.

Попри все розуміння організації економічної діяльності на конкурентному ринку, що за рахунок концентрації суб'єктів господарювання та високої підприємницької активності приводить до формування кластерної форми господарювання, залишається проблема юридичної кваліфікації кластера як форми взаємодії різних суб'єктів господарювання, що діють в умовах численних різноманітних зв'язків між собою. Поняття «кластер» має декілька визначень, однак у законодавстві України цей термін не має конкретного визначення.

Так, окремі засновники кластерної ідеології в Україні, зокрема С. І. Соколенко, дають таке визначення кластера: кластер — це територіальне об'єднання взаємопов'язаних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що спрямовують свою діяльність на виробництво сві-

тового рівня [3]. У свою чергу В. І. Чужиков розглядає поняття кластера як конкурентоспроможну організаційну форму територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію видатків у порівняно подібних галузях, та в основі кластерної системи передбачає таку передумову, як концентрація [4]. М. П. Войнаренко трактує поняття «кластер» як територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону [5].

Однак найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення К. В. Єфремової, яка визначає кластер як об'єкт правової промислової політики, у рамках якого можливе застосування набору господарсько-правових засобів, що дозволяє адресно досягти цілей промислової політики. У цьому контексті кластер становить сукупність суб'єктів господарювання, які утворюють господарсько-технологічну систему та її фінансове, ресурсне, збутове (торговельне) та юридичне забезпечення, об'єднані спільною виробничою метою випуску конкурентоспроможного товару та територіальною локалізацією на основі сталих довгострокових договірних і корпоративних відносин і за рахунок цього здійснюють захоплення і утримання частки відповідного ринку [6].

Глибина й ширина сфер діяльності, охоплених кластерними структурами, особливо зросла за останні роки з наростанням процесів глобалізації, посиленням конкурентної боротьби і ускладненням ситуації на світових ринках. Із зростанням обсягів інформації і знань щодо ризиків у глобальній економіці значно змінилася і продовжує змінюватись роль кластерів у конкурентній боротьбі. Кластери виникають як у традиційних галузях, так і в high-tech напрямках, як у виробничо-комерційному сегменті або в секторі послуг, так і в соціальних сферах. Нерідко центром формування кластерів виступають університети або групи науково-дослідницьких структур і проектних установ. Різні кластери мають неоднаковий ступінь взаємодії між фірмами, які входять до них. Форми такої взаємодії варіюються від порівняно простих мережевого типу асоціацій, до складних, багаторівневих коопераційно-конкурентних утворень. Формування кластерів можливе як в умовах великомасштабної, так і невеликої за обсягами економіки. Кластери формуються не тільки в умовах промислово розвинутих держав, але і в тих країнах, які ще розвиваються. Вони виникають на національному, регіональному і муніципальному рівнях. У деяких кластерах спостерігається паралельна наявність високих технологій поряд із порівняно невисокого технічного рівня виробництвами і послугами. Такий широкий діапазон форм і видів кластерних структур безперечно утворює значні складності при формуванні кластерів, потребує проведення в цій сфері глибокої дослідницької роботи [7].

Серед організаційно-господарських засобів забезпечення конкурентоздатності можна виокремити: активізацію застосування цільових державних програм промислового розвитку; застосування державного замовлення та державних закупівель як засобу стимулювання попиту на конкурентоздатну продукцію національного товаровиробника; запровадження спеціальних правових режимів для суб'єктів господарювання, що реалізують пріоритетні проекти; запровадження у виробництво продукції нового технологічного рівня.

Україна має потужний потенціал для кластеризації і забезпечення сталого функціонування в системі взаємопов'язаних кластерами галузей. Високо-ефективні кластери справлятимуть позитивний вплив на машинобудування, приладобудування, хімічну та легку промисловість, на розробку біо- та нанотехнологій, на створення нових матеріалів, інформаційних технологій, розвиток АПК і харчової індустрії та на інші важливі сфери економіки [8].

Кластерний підхід до розвитку сервісної діяльності в різних галузях дозволяє значно розширити спектр послуг, що надаються окремим сервісним центром. Зокрема, завдяки існуванню в рамках кластера науково-дослідного центру можливим стає надання кваліфікованих консультаційних послуг фахівців кластера з питань обробки та застосування металу, організація різноманітних курсів, семінарів, шкіл з проблем використання цієї продукції, що обумовить підвищення якості кінцевої продукції. До того ж існування в кластері науково-дослідного центру сприятиме більш широкому впровадженню новітніх технологій у діяльність підприємств кластера, що забезпечить інноваційний розвиток цього кластера.

Розглянемо приклад кластеризації на прикладі суднобудування. Так, сьогодні не викликає сумнівів необхідність збереження морського потенціалу України як морської держави, підкреслює К. С. Пісьменна, необхідність комплексного регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з освоєнням ресурсів Світового океану, розвитку мореплавства, підвищення безпеки вітчизняного мореплавства, а також підвищення конкурентоспроможності суднобудівної промисловості на зовнішньому ринку [9].

Узагальнюючи світовий досвід регуляторної політики держав, які застосовують кластерний підхід до розвитку морської галузі, можна виокремити такі спеціальні регуляторні правила для морської галузі, зокрема для суднобудування: гарантування кредитів на будівництво суден (у тому числі й експортних); субсидування відсотків по кредитах; надання дешевих кредитів; звільнення від сплати імпортного мита; звільнення експорту від оподаткування; звільнення від сплати внутрішніх непрямих податків; зниження ставок прямих податків на доходи фірм від експорту; пряме субсидування будівництва суден у розмірі 6–9 % контрактної ціни судна; фінансова допомога будівництву суден для вітчизняних судновласників або на експорт; застосування приско-

реної амортизації; застосування податкових послаблень; участь у фінансуванні проектування, науково-дослідних та конструкторських робіт та інших досліджень; розміщення державних замовлень на будівництво суден та кораблів на національних верф'ях (усі країни); участь урядів в управлінні верф'ями аж до націоналізації (Китай, Італія, Іспанія); надання фінансової допомоги для модернізації верфей; фінансування перепідготовки персоналу; державне субсидування експорту. Необхідно відмітити, що зазначені заходи впроваджувалися Україною, мали успіх, однак їх велика частина з 2005 р. була скасована, що обумовлено гармонізацією вітчизняного законодавства стандартам СОТ.

Однак головний сенс підтримки суднобудівної промисловості полягає в тому, що державні гарантії кредитів і виплата субсидій дозволяє національним виробникам конкурувати з виробниками інших країн за рахунок штучно підтриманого низького рівня відсоткових ставок і таким чином — доступності фінансового ресурсу [10]. Так, субсидіювання може розглядатися як один із засобів державної підтримки. Унаслідок субсидіювання галузь може отримати більш сприятливі умови, але необхідно правильно визначити, а також встановити оптимальний рівень і строки дії програм субсидіювання. Та необхідно передбачити, що Угода СОТ про субсидії та захисні заходи має деякі обмеження та заборони щодо надання адресних субсидій. Відповідно до правил СОТ субсидія визначається як «фінансове сприяння уряду або іншого державного органу, яке надає перевагу». Правилами СОТ забороняється або обмежується надання субсидій, які мають негативний вплив на торгівлю, оскільки вони спотворюють умови міжнародної конкуренції. Якщо субсидія не завдає шкоди, то її використання не забороняється. Таким чином, членство в СОТ не означає автоматичну відміну субсидіювання, однак дисциплінує державу у сфері надання державної підтримки згідно з угодами СОТ, які обмежують пряме субсидіювання галузі державою, але дозволяють механізми підтримки територіальних систем.

Отже, важливим завданням господарсько-правової науки є конструювання ефективних засобів та механізмів державної підтримки з урахуванням особливостей і закономірностей розвитку економіки України, у тому числі національної суднобудівної промисловості [11].

Слід зазначити, що суднобудівна промисловість є комплексною галуззю, яка складається з багатьох підгалузей, що мають специфічні технологічні властивості, особливі умови економічного розвитку, різний ступінь рентабельності. У зв'язку з цим з метою стимулювання необхідно застосовувати різні господарсько-правові засоби державної підтримки.

За виробничою спеціалізацією підприємства й організації суднобудівної промисловості створюють такі галузі: суднобудування, судноремонт, суднове машинобудування та морське приладобудування. Відносно специфічну підгалузь утворюють підприємства, що здійснюють судові електромонтажні роботи.

Слід зазначити, що в існуючих умовах об'єктивно необхідним є посилення державного регулювання господарських відносин у сфері суднобудівної промисловості, насамперед запровадження цілісної системи програмування її розвитку та постійної модифікації засобів господарсько-правового регулювання у процесі виконання таких програм. Актуальним завданням є виведення організаційно-господарських відносин з підприємствами галузі на новий рівень.

Слід зазначити, що в існуючих умовах об'єктивно необхідним є посилення державного регулювання господарських відносин у сфері суднобудівної промисловості, насамперед запровадження цілісної системи програмування її розвитку та постійної модифікації засобів господарсько-правового регулювання у процесі виконання таких програм. Актуальним завданням є виведення організаційно-господарських відносин з підприємствами галузі на новий рівень.

Висновки. Ключовим об'єктом державної економічної політики у сфері забезпечення конкурентоздатності мають стати саме національні промислові кластери суб'єктів господарювання, як такі, що вже сформовані, так і такі, що мають економічну перспективу свого формування. Кластер визначено як неформальне об'єднання підприємств, пов'язаних спільними корпоративно-правовими, договірно-правовими, технологічними, інвестиційно-збутовими інтересами, який не отримав спеціальної визначеної в законодавстві України організаційно-правової форми. При цьому національна інноваційна система має складатися з кластерів, що повинні існувати в окремих галузях національної економіки, зокрема оборонно-промисловий, аграрний, металургійний, фармацевтичний, авіабудівний сектор тощо. Зазначені кластери можуть існувати в межах ТНК, в рамках закордонних інноваційних систем.

Ключовим об'єктом господарсько-правової політики забезпечення конкурентоздатності національної економіки та національних суб'єктів господарювання мають стати правові засоби стимулювання збереження, створення та підтримки функціонування наукових дослідно-конструкторських підрозділів господарських організацій, що утворюють базовий елемент локальних виробничих інноваційних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 верес. 2011 р. № 3715-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2012. – № 19/20. – Ст. 166.
2. Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : затв. постановою Каб. Міністрів України від 2 лют. 2011 р. № 389 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 28. – Ст. 1173.
3. Соколенко С. И. Призводственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст / С. И. Соколенко. – Киев : Логос, 2002. – 645 с.

4. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання / В. Чужиков // Вісн. Укр. Акад. держ. управління при Президентіві України. – 2001. – №4. – С. 160–167.
5. Войнарєнко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнарєнко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27–30.
6. Єфремова К. В. Особливості правового регулювання господарської діяльності на ринку виробів із дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Єфремова Катєрина Вікторівна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 213 с.
7. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоздатності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31–35.
8. Законодавче забезпечення розвитку реального сектору економіки : наук.-практ. вид. / за заг. ред. В. І. Сергієнка. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2012. – 201 с.
9. Пісьменна К. С. Господарсько-правове забезпечення стимулювання розвитку суднобудування та судноремонту : монографія / К. С. Пісьменна. – Х. : ФІНН, 2009. – 184 с.
10. Галузева економічна політика держави: проблема правового забезпечення : кол. моногр. / за наук. ред. Д. В. Задихайла. – Х. : Юрайт, 2013. – Т. 1. – 520 с. – (Серія «Наукові праці кафедри господарського права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»»).
11. Морщагін О. В. Державна інноваційна політика в умовах формування інноваційної моделі розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / О. В. Морщагін. – Донецьк, 2008. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2015.

Рецензент — доктор юридичних наук, професор Д. В. Задихайло, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна.

Reviewer — Zadyhailo D. V., doctor of legal Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

Т. И. ШВЫДКАЯ

кандидат юридических наук, ассистент кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД В ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОМ ИССЛЕДОВАНИИ

Рассмотрены вопросы повышения конкурентоспособности национальной экономики путем создания и поддержки развития кластерной модели производства. В статье определено, что ключевым объектом государственной экономической политики в сфе-

ре обеспечения конкурентоспособности должны стать именно национальные промышленные кластеры. Необходимость создания и восстановления в рамках кластера научно-исследовательских и опытно-конструкторских бюро является очевидной.

Ключевые слова: конкурентоспособность, правовая политика государства, кластеры, научно-исследовательские и опытно-конструкторские бюро.

T. I. SHVIDKA

candidate of juridical sciences, assistant at Department of Economic Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMIC: CLUSTER APPROACH IN BUSSINESS LAW RESEARCH

Problem setting. The issue of the economic national competitiveness increasing by creation and support the development of the cluster model of production was examined.

Recent research and publications analysis. Among domestic scholars should note the works L. Antonyuk, J. Baziluk, J. Bazal, Y. Belinsky, J. Zhalilo, I. Kryuchkova, C. Varnali, S. Sokolenko, R. Soroka, V. Tuzikov, M. Voinarenko, etc

Paper objective. The article appointed that the main object of the state policy in the field of competitiveness should be just the national industrial clusters of management subjects as those, which are already formed, and those, which have an economic perspective of its formation.

Paper main body. A cluster is defined as an informal association of enterprises, connected with the common legally-corporated, legally-contracted, technological, investment and marketing interests, which was not specifically defined in the legislation of Ukraine of the legal form. At the same time, this national innovation system should consist of clusters that must exist in certain fields of the national economy, including the military-industrial, agricultural, metallurgical, pharmaceutical, aircraft construction sectors. The development of clusters stimulates the increasing of productivity, creation of new companies and new workplaces, favours the extension of the innovative potential.

The increasing of the competitiveness of the economy and transition to the innovative way of development is the main task of the economic policy. To activate innovation in business there is a necessity of the creation affairs that are characterized by highly flexibility of the organizational forms, are oriented on the establishment the relations of cooperation with all participants in the innovation chain, which are clusters. Clusters should be a basic element of the creation a regional institutional system of the state support of an innovation activity in business. Clusters are focused on innovation activity in business in certain areas (regions) and formed on the basis of regional innovative and investment market.

Among the organizational and economic means to ensure the competitiveness may be distinguished: an activation of application purpose-oriented programs of the state industrial development; application of public procurement as means of stimulating the demand for competitive products of national producers; an introduction of special legal regimes for subjects that implement the priority of projects; an introduction of new production of technological level.

Conclusions of the research. The main object of economic and legal policy is providing the competitiveness of the national economy and national subjects of ownership should be legal means of stimulating the preservation, creation and functioning of scientific research departments of business organizations that form the basic element of local production of innovative systems.

Short Abstract for an article

Abstract. Questions of increase of competitiveness of the national economy by creating and supporting the development of the cluster model of production. The article identifies that a key object of state policy in the sphere of competitiveness has become a national industrial clusters. The necessity of creation and restoration within the framework of the cluster research and development bureau is obvious.

Key words: competitiveness, legal state policy, clusters, scientific research and offices.